

V. СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ. ФІЛОСОФІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Анатолій Колодний

Українська релігійна плюральність в її природі та виявах

Україну відзначає велике конфесійне різноманіття її релігійної мережі. То ж природу плюральності важливо вивчати, щоб не допустити виявів міжконфесійних конфліктів, толерантизувати релігійне життя. *Методами* нашого дослідження постали об'єктивність, історизм, відкритість, позаконфесійність тощо. Дослідженість проблеми завелика. Але залишається належно нез'ясованою саме природа українського конфесійного плюралізму, можливі чинники толерантизації міжконфесійних відносин, налаштованість конфесій на неї.

Україна – релігійно плюральна країна з часу появи її на карті світу. Вже в першому її владному утворенні – Києво-Руській державі – співіснували вірування у своїх богів язичників різних племен, спробу поєднати яких в один пантеон прагнув здійснити (щоправда, безуспішно) князь Володимир у 982 р. По-своєму сприйняв наш народ у свій духовний світ і християнство після 988 р. Він поєднав у своїх віруваннях цю релігію з язичництвом, а відтак став фактично двовірним. Та інакше й не могло бути. Язичництво – це релігійна картина природи і діяльності людини в ній. Християнство – це релігійна картина людини у її відносинах з іншими людьми і з Богом. Саме тому, прийшовши на наші терени, християнство, із-за відсутності в нього якогось свого специфічного природобачення, не могло замінити, а чи ж витіснити язичництво. Тому й маємо нині у віруваннях українців практично не чисте християнство, а християнізоване язичництво і водночас оязичнене християнство. Цей синкретизм є однією з підвалин тієї релігійної плюральності, яка характеризує духовний світ нашого народу.

Україна є межевою країною. Вона розташована на пограниччі Сходу і Заходу, християнства та ісламу, двох основних течій християнства – православ'я і католицизму. Це зумовлювало те, що на її території здавна проживають поруч представники різних релігійних вірувань. Таке сусідство, постійне спілкування,

навіть співжиття різних вірувань формувало переконання, що релігійність є чимось особистісним, що із-за відмінності у віруваннях не слід допускати ворожнечі, якихось протистоянь, упереджень, що іншу релігійність слід сприймати з певною байдужістю і толерантністю.

Є два психологічні типи народів – екстраверти й інтроверти. Екстраверти, як відомо, прагнуть розширити свої впливи і володіння, території проживання. Типовий приклад – московити, які в своїх устремліннях прихопити чужі землі дійшли аж до Аляски, примосковили Прибалтику, Кавказ і Причорномор'я. Вони діють за принципом їхньої пісні: “Всё, что мною пройдено, всё вокруг моё”. Українці – інтроверти. Їм багато, а тим більше чужого, не треба. Вони байдужі і до вірувань іншого, не прагнуть його переінакшити на лад своєї релігійної духовності, зробити “своїм”. А відтак – українці толерантні до носіїв інших вірувань. Чуже для них – не вороже.

Релігійність українського народу кордоцентрична. Це – релігійність серця що не потребує створення якихось складних богословських систем, де, власне, частіше всього й виникає міжконфесійне протистояння. Притаманне українцям чуттєво-релігійне ставлення до життя не формує якусь ворожість до носіїв інших вірувань, бо ж емоційний світ віруючих різних конфесій майже співпадає. Відтак в іншому вони не вбачають якогось ворога. Серед українців часто можна почути, що католики, як і православні, “вірять в одного Бога і в Ісуса Христа, тільки в них по-іншому правиться”.

Своє ставлення до інших людей українець вимірює не їхньою конфесійністю, світоглядними орієнтаціями, а працьовитістю. Тому він толерантний навіть до атеїста. Аргумент при цьому звучить приблизно такий: “Дарма, що він не молиться Богу, але він заслужив собі місце на тому світі справами своїми”.

Світоглядну плюральність і поліконфесійність на теренах України забезпечувало також завжди співчутливе й доброзичливе ставлення українця до знедолених, скривджених. Може тому він спокійно прийняв на свої землі вигнаних з Польщі євреїв, соцініан та антитринітаріїв, а з Росії – старообрядців, молокан і духоборів. Це також формувало поліконфесійну карту України.

Відтак маємо підставу для висновку, що *історія формувала Україну конфесійно плюральною*, виховувала українця релігійно толерантним.

В 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про свободу совісті і релігійні організації”, який врахував демократичні принципи міжнародних правових документів з свободи релігії. Плюральність українського суспільства він закріпив законодавчо:

1) Насамперед Закон утвердив свободу віросповідань. Відтак маємо зареєстрованими нині близько ста різних релігійних течій і конфесійних спільнот.

2) Він не обмежує права громадян перед Законом із-за їхньої релігійної приналежності і водночас застерігає від використання релігії для розпалювання пов'язаної з нею ворожнечі й ненависті, ображення почуттів.

3) Закон декларує рівність всіх віросповідань та релігійних організацій, недопущення встановлення будь-яких переваг або обмежень якоїсь із релігій, певного віросповідання чи релігійної організації.

4) Він забороняє будь-яку політичну діяльність релігійних організацій, причетність їх до політичного життя, а відтак і визнання в той чи інший спосіб якоїсь релігійної організації (Церкви) державною, не допускає залучення окремих релігійних організацій до виконання державних функцій чи одержання державного фінансування. Церква відокремлена від держави.

5) Релігійний плюралізм в країні забезпечується також відокремленням школи від Церкви. Державна освіта у нас є світською. Вона через різні релігієзнавчі дисципліни, які читаються в статусі обов’язкових у всій системі освіти, дає об’єктивні, конфесійно неупереджені знання про різні релігії, формує толерантні міжконфесійні відносини.

6) Закон не забороняє місіонерську діяльність будь-якої конфесії, в тому числі й зарубіжне релігійне місіонерство.

Якщо в комуністичні роки в Україні діяло всього 9 офіційно зареєстрованих Церков і релігійних течій, то в 1991 р. їх було вже 42. Нині, на початок 2019 р., за офіційної реєстрації нараховується більше 100 різного віросповідного коріння (понад 50 – християнського, біля 10 – орієнталістського, 7 – рідновірського, 5 – мусульманського, 7 – іудейського й одиниці інших, зокрема етнічних і синтетичних релігій; десятками можна лічити нові релігійні напрями). Так, більше десятка різних релігійних течій у нас залишаються з тих чи інших причин незареєстрованими, адже офіційна реєстрація релігійних спільнот в Україні не є обов’язковою.

Які ж чинники зумовлюють таке конфесійне різноманіття в Україні? Перший – відзначене вище наше межове розташування між Сходом і Заходом, між двома світовими релігіями й між двома основними течіями християнства. Друге – відсутність в Україні протягом століть національної держави, що не сприяло утвердженню на наших теренах своїх національних Церков, а також особлива ментальність місцевих управлінців, для яких українсько-національне, в тому числі і національно-церковне, в переважній більшості регіонів не стало святинею. Третє – урбанізація, яка створила умови, коли на релігієвибір особистості, зокрема у великих містах, вже не впливає усталена громадська думка чи сімейна традиція. Четверте – відсутність відпорності, скажу образно – конфесійної екології у наших історичних Церквах, їхня нездатність до місіонерської роботи. П’яте – матеріальна скрута традиційних Церков, які нездатні налагодити таку благодійницьку, освітню чи видавничу діяльність, як можуть це зробити привнесені в Україну в роки незалежності конфесії або протестантські спільноти, що одержують значну матеріальну допомогу від своїх зарубіжних одновірців.

Окремо слід сказати про роль закордонного чинника в плюральності релігійної мережі України. Тут виокремимо наступне:

1) Ми не маємо спеціальних законів, які б обмежували втручання зарубіжних релігійних центрів у внутрішнє релігійне життя України, які б регулювали відносини певних наших релігійних інституцій з їх конфесійними центрами за кордоном.

2) Продовжує діяти та система інституційного підпорядкування в релігійній сфері зарубіжжю, що склалася в часи, коли у нас практично була відсутня свобода віросповідань, Україна не була незалежною країною.

3) Надто ми вже толерантні і міжнародно законослухняні при прийнятті на свої терени різних зарубіжних релігійстворів, легко йдемо на їхню реєстрацію і офіційне визнання, дозволяємо вільне місіонерство представників зарубіжних релігійних центрів.

4) Ми також податливі і до зверхницьких зазіхань з-за кордону – або зарубіжних релігійних центрів, або й інших держав – на наші релігійні громади чи то під приводом плекання-захисту якоїсь єдності канонічної території, чи ж то під приводом забезпечення нормальної діяльності певної національно-меншинної спільноти, опікування інтересами наявних у нас національно-релігійних меншин.

Я б сказав так: ми вже надто багато даємо свобод у діяльності релігійно-національних меншин, особливо російської, вірменської, єврейської, румунської і польської. За допомогою посольств своїх матірних держав вони творять в Україні практично свої паралельні державні структури, діяльність яких інколи носить явно відцентровий характер. Згадаймо для прикладу, в якому антидержавному контексті щодо України діє московська спільнота. Православна церква Московської юрисдикції обстоює у нас двомовність, ставлячи російську мову на рівень мови титульної нації, вимагаючи від українського уряду діяти на міжнародній арені так, як то бажано державі колишньої її колонізації. У цьому Московській церкві допомагають ті релігійні спільноти, які у своєму богослужбовому вжитку нехтують державною мовою народу, який прийняв їх на своїх теренах. Якщо на основі національної самоідентифікації і з'являються у нас національно-релігійні меншини (німецькі чи шведські лютерани, корейські чи чеські баптисти, болгарські чи грецькі православні, російські старообрядці, богородчани тощо), вони все ж мають ідентифікувати себе насамперед громадянами України, а не Росії, Ізраїлю, Німеччини чи інших країн, працювати на нашу державу, а не жити за біблійним приписом “у світі і не від світу”.

Україна є релігійно плюральна країна. Вважаємо, що її конфесійна мережа вже склалася. Якщо й виникнуть ще якісь нові релігійні рухи, то вони вже не матимуть свого успіху, лишатимуться на рівні одиничних громад. Віруючі люди у своїх конфесійних уподобаннях здебільшого визначилися. Маємо навіть процес згортання діяльності деяких нових, як для України, течій.

Гарантом того, що Україна буде залишатися й надалі поліконфесійною країною без якихось гучних “релігійних війн” служить наша історична традиція, демократична законодавча база, відсутність державної Церкви, діяльність Всеукраїнської

ради Церков і релігійних організацій та недавно утвореної Всеукраїнської ради релігійних об’єднань, інших міжконфесійних всеукраїнських спільнот.

У формуванні віротерпимості й утвердженні свободи віросповідань значну роботу проводять Відділення релігієзнавства Національної академії наук України і Українська асоціація релігієзнавців. Щороку вони проводять до десятка наукових конференцій, в роботі яких беруть участь представники різних конфесій. Під час роботи таких заходів у їхніх учасників формуються партнерські і зацікавлені відносини, сприйняття іншого не як ворога, а як відмінного від тебе вірянина. Ці інституції видрукуюють з інформаціями про життя і діяльність різних конфесій України і світу щорічник “Релігійна свобода” (наявні вже 20 його чисел). Вийшли книги десяти томної “Історії релігій в Україні”, де в толерантній і об’єктивно-інформативній формі дається описання близько 130 конфесій українського релігійного поля в їхній історії і сьогоденні. Толерантизації відносин між конфесіями і Церквами сприяють Дні релігійної свободи, які проводяться згаданими науковими інституціями разом з Державним департаментом у справах релігій Міністерства культури в різних областях країни, щорічні літні Молодіжні школи релігійної толеранції. В Україні відроджено відзначення щороку в січні місяці Всесвітнього дня релігій, встановленого ООН ще в 1952 р. Міжконфесійному примиренню сприяють Фестивалі художніх колективів конфесій України, Дні вдячності, Ярмарки релігійної літератури, Екуменічні дні молитв, Міжконфесійні зустрічі релігійних лідерів, Міжконфесійні науково-практичні конференції, налагоджене у війську капеланство тощо. На гарантування релігійного плюралізму зорієнтована і та нова редакція Закону України про свободу совісті і релігійні організації, яка підготовлена робочою групою Мінюсту України.

Чи можна сказати, що в нашій країні все абсолютно добре із гарантуванням релігійного плюралізму, не існує якихось обмежень свободи віросповідань з боку владних структур? Сказати це ще не можна. Так, враховуючи законом зафіксоване відокремлення Церкви від держави, вищі державні посадовці, зокрема і Президент України, не повинні відкрито демонструвати свою конфесійну належність на всю країну із широким залученням до цього засобів масової інформації. Однак спостерігаємо явне вираження симпатій Президента і його Адміністрації до новоутвореної Православної церкви України, раніше – до Православної церкви Московського патріархату. Для державного службовця канонічною має бути будь-яка релігійна спільнота, що одержала державну реєстрацію, а не лише та, до якої він сам належить.

Спостерігаємо також вияв симпатій можновладців до певних Церков і при реституції майна, виділенні земельних ділянок під храмові забудови, в запрошеннях на участь в різних урочистостях представників конфесій тощо. В календарі релігійних свят, які є вихідними днями, значаться лише православні свята. Хоч ця релігія і є домінуючою в країні, до неї відносять себе близько 50 % опитаних під час різних соціологічних досліджень, але ж є й інші конфесії, для яких значимими

є свої свята. Відзначення їх у формі вихідного дня також має бути передбачено законом. Закон не враховує також особливості діяльності релігійних меншин, наявність серед дітей в школі представників не лише християнської традиції тощо. Над всіма цими й іншими питаннями плюрального конфесійного буття ще треба працювати, аби Україна й надалі залишалася країною законодавчо закріпленого і громадською думкою прийнятого релігійного плюралізму, щоб ми мали повну свободу віросповідань.

Складається враження, що різноконфесійні спільноти України прагнуть діяти якось самоізолювано від інших, навіть від суспільства, загалом світу. Вони не шукають приводів для зустрічей, взаємоознайомлення, проведення спільних акцій, зокрема у сфері благодійності. У будь-якому разі від офіційно зареєстрованих релігійних спільнот (хіба що окрім п'ятидесятників і багаїв) ініціативи із організації та проведення якихось міжконфесійних заходів не надходило. У пресі різних конфесій, особливо православних Церков, ми знаходимо багато спотворювальних, злостивих статей щодо інших. Особливо з боку Московсько-Православної церкви такі є щодо інших православних і греко-католицької спільнот. Читаючи їх і добре знаючи віровчення різних конфесій та їхню обрядову практику, так і хочеться відповісти авторам і редакторам словами української приказки: “брешти, але знай міру”. Зрозуміло, що такі публікації не сприяють міжконфесійній згоді, формуванню тієї любові до іншого, якій вчив Ісус Христос. А він, до речі, радив йти до інших зі словами: “Мир Вам!” Цей *інший* заслуговує на повагу до себе при всіх його відмінностях і особливостях. Він – насамперед людина, а будь-яка релігія – це засіб вияву любові до людини.

Незважаючи на те, що кожна з конфесій прагне обґрунтувати свою єдиноїстинність, але ми переконані, що якоїсь однієї істинної релігії не існує. Істинним є те, що об'єднує, як спільний корінь, всі релігії. Це, насамперед: віра в буття світу надприродного (і перш за все Бога); в спасіння завдяки вірі і слідуванню загальнолюдським нормам моралі, включеними різними релігіями у свій моральний канон; також очікування блаженного життя в потойбіччі. Кожна релігія по-своєму вирішує ці істини. Дехто напряду пов'язує людину з Богом, інші ж – між ними ставлять спасителя або ж пророка. Одні вважають, що вирішити свою майбутню долю можна лише через дотримання величезної кількості пропонованих їхніми релігійними спільнотами обрядів і через посередництво служителя культу, інші ж, виходячи з того, що “Бог – в тобі і він виявляється через твою душу”, закликають до простого молитовного єднання з ним, до “богомислія”, а не “тілорухання” в обрядах, як це зауважив наш славний Григорій Сковорода.

Відтак, форми релігійної віри, які переважно й визначають специфіку віросповідань, є людським витвором. Навіть в Біблії Бог засвідчує своє буття висловом “Я є”. Відтак іновірець, який вірить в Бога, є нашим супутником, а не боговідступником чи якимсь еретиком. Він йде до того ж Бога, що й ти, але іншою дорогою.

Релігійна плюральність не має формувати якусь агресивність у відносинах між конфесіями. Бо ж тоді не за Боже вестиметься боротьба, а за людське, створене людською фантазією і виписане чи то у Священних книгах різних релігій, чи то втілене в організаційних принципах побудови їхніх спільнот, а чи ж в конфесійних обрядових діях. Певно тому, враховуючи це, Ісус Христос закликав любити не лише ближнього одновірця, а навіть ворога свого. Звідси органічно випливає висновок про необхідність толерантності міжконфесійних відносин в релігійно-плюральному суспільстві, сприйняття іншого в його світоглядних і релігійних виявах таким, яким він є, щоб потім не вибачатися перед цим іншим, як це зробила (і хвала їй за це!) Католицька церква.

Людмила Филипович

Релігійні і секулярні світи: проблеми взаємин з огляду на суспільні трансформації ХХІ ст.

Тема релігії не сходить зі шпальт газет не тільки у зв'язку із отриманням Томосу і створенням Православної церкви України. Вона постійно присутня у наукових дискусіях, які тривають в Україні від 1991 р., коли релігія потужно увійшла до нашого життя після десятиліть заборон і переслідувань. Церкви, релігійні організації за ці роки стали не просто природнім ландшафтом, але й активним учасником соціальної дійсності. Предметом розмірковувань та експертних оцінок стають зміни, яких зазнає релігія як соціальний інститут, визначення детермінант тих змін, прогнозування майбутнього релігійного і секулярного світоустрою як в глобальному, так і в локальному вимірах.

Осмислюючи суспільні трансформації, динаміку секулярно-релігійних процесів, зокрема і в Україні, вітчизняні науковці опираються на світовий досвід, високо цінуючи інтелектуальну спадщину західних дослідників. Але при цьому не завжди критично використовуються поширені в світовій науці теорії і концепції, зокрема теорія секуляризації і десекуляризації. Тут українські вчені із запізненням дізнаються про методологічні повороти, які відбуваються в світовій науці, що заважає адекватно оцінювати власні тенденції розвитку релігійної сфери.

Виходячи з цього, *метою* статті є актуалізація останніх праць зарубіжних науковців щодо їхнього розуміння понять релігійного і секулярного, сучасних дискурсів переосмислення взаємовідносин цих тривалий час антагоністичних світів, усвідомлення необхідності контекстуалізації західних теорій до аналізу суспільних трансформацій ХХІ ст.

Останні роки подарували нам, українцям, високоякісний інтелектуальний продукт – переклади праць всесвітньовідомих мислителів, серед яких особливої